

Проф. др МИЉАН МОЈАШЕВИЋ

УЗ ДЕСАНКИНУ ЕЛЕГИЈУ НАСТАВАК РАЗГОВОРА

Наставак разговора или разговорâ, једнина или множина? Оставља ли песникиња намерно обе могућности? Иначе, стихови не остављају читаоцу времена, не бар у првом читању, да размишља о њиховој анатомији. Него, како природно бива, доживљава лепоту као целину, и највише - на први поглед. Разговори су то стари, стоји у стиховима, али могла би и једнина да замењује множину. Кад се човек сада стане над стиховима приупитивати, зажали што је пропустио да за понешто приупита и саму песникињу. Но - ни ње више нема.

Елегично "нема", којим почиње песма - "Нема више песника Зоговића" - записано је на челу двеју првих строфа, и још једне. Дакле: трипут.

Библијска је тежина ове речи и на овом месту. Уопште: имати па немати. Губитак, празнина, особито у ово време нашег губитништва, наше таме, у којој песникиња везе лирски покров на дар пријатељу. Заокупљена и властитим немањем времена, песникиња доброте наставља да одолева, а и шта би друго, стихом и сликом одласку, без помиловања, људи који су јој чинили вредним живљења не само песнички живот.

Десанкиној песми није потребно тумачење, помодније речено: интерпретирање. Њеној рафинираној једноставности довољно је пријемчиво срце читаочево, да прими оно што иде са срца песникиње, то би било сувишно да по тој брижно и брижљиво обликованој једноставности умног лирског казивања просипамо професорско знање из теорије књижевности и разних умећа интерпретацијске технике. Моменат је да песми приступимо са смерношћу са каквом се приступа помену. Али и са осећањем: да би било штета да не обухватимо овим

скупом, Десанку и њену песму макар то било и само мемоарски, што је већ устаљено позната склоност старих људи. Ма колико да смо у младости сакупили знања, у старости најрадије, и најлакше, просипамо сећања. Зато и стоји у наслову овог излагања предлог "уз". Он покрива све што се буде рекло и око песме, и поводом ње, и о њој.

Са овом песмом повезано је живо сећање на један сусрет са Десанком Максимовић код Вере Зоговић управо поводом ове песме. Стигао из Подгорице Вери Зоговић у Београд први примерак Радовановог зборника, 1988, па она, човек који не штеди напоре да зближује људе, позвала једно вече неколико сарадника Зборника. Десанки јави Вера да се лифт покварио. Жао свима, али не може се очекивати од Десанке са њених деведесет година, и после операције од најновијег прелома од којег се донедавно пре тога опорављала у Игалу, да се пешице пење на пети спрат. Ништа не помаже. Одговара она да ће одмах доћи таксијем, али нека је неко сачека на капији. Најхитрије се понуди Василије Калезић, а био је мислим од свих аутора и најмлађи. И - стиже Десанка. Загледа примерак, листа по њему, предложих да се прочита њена песма, па она поче да тражи наочаре по ташни, али никако да их нађе. Кажу пријатељски језици да и не воли наочаре. И "не нашавши" их, пружи ми примерак да читам. Мени се песма толико свидела да сам је већ на телефону био читао ћерци, те ми сада није било прво гласно читање. Кад се заврши читање, Десанка, под њеним широким црним шеширом, подиже главу, затрепта очима као да се обраћа вољеним ђачићима, и као изазовно пресуди: "Баш је лепа!" Ко би знао рећи: да ли више враголасто императивно или упитно! То вече, не умем му наћи адекватан придев: Десанка, Вера, Мирка, Радованови пријатељи, ту у соби у којој је примао пријатеље, боловао и завршио живот, сега и сећања, разговори пред Десанком, са Десанком, са Вером с њеним осмехом у ком се некако спаја и јака свест о много чему што је изгубљено, и тихо радовање људима око себе. На одласку, опет без лифта, са петог спрата, ухвати ме Десанка под руку. Несигурна на ногама, целом тежином би стала на сваку степеницу, вукући и мене за собом, тако да сам силазак на сваку нову степеницу осећао као већ једну савладану опасност да се обоје не стрмоглавимо. Десанка вуче својом тежином према следећој, а ја својом нагињем натраг према пређеној степеници - да одржимо равнотежу. А она сигурна, као да иде равнином. И живела је, изгледа, као да старости, као да немоћи - и није било.

А сада, деценију касније, читамо ту песму у тишини самоће. Већ деценију "Нема више песника Зоговића", нема више ни песникиње Десанке Максимовић.

Некако повезујући у својој читалачкој свести блискост Његошу Љубе Ненадовића, такође Ваљевца, са Десанкином блискошћу Радо-

вану, тражио сам у овим стиховима и одзив песме сестре Батрићеве, али га не нађох, осим у својим асоцијацијама.

Од свих седам строфа, у шест њих су заједно песник и песникиња: да воде разговоре старе. Само је у петој строфи оставила песника самог. И управо у тој, *йејшој* строфи он је најјачи. Јак човек, сатеран у самоћу, макар и уза зид, сам је најјачи. "Човек, човек је и од челика јачи", рекао би Јоханес Р. Бехер, песник који је као и Радован Зоговић журишао на небо за исту идеју, назовите је утопијом или преурањеном визијом, како год хоћете.

Где ли је сад човек који је знао
на страшном месту постојати,
који је строфе резао као длетом
који је духом
знао претворити затвор собни
у васиону,
излазити крајем са противника четом
претварајући у горку музику
мир око себе гробни.

Овај стих "на страшном месту постојати" је "везивно ткиво" и песника и песникиње за властиту, националну епiku, за традицију, неодвојиву од његошевске. Један обрт, један сигнал, као да је светлосни; и одмах заокрет према песнику и техници његове строфе. Као да је овим обртом хтела да повеже оно његошевско: да без великих невоља не би било потребе ни да се кују сабље ни да се састављају песме о борбама и погибијама. Обрт дословце преузет из традиционалне епике, као што човек када своју драгу мисао нађе већ негде речену, па је једноставно преузме под наводнице.

Основно осећање, и тема песме, је: "Нема више песника Зоговића, / да наставимо разговоре старе" - тако почетак прве строфе. "Нема Зоговића да ме приупита" - почетак друге строфе. "Нема песника принудног усамљеника" - четврта строфа. И две строфе са питањем: "Где ли је?" "Где ли је сада песник, мој сабеседник", и опет она пета, усамљеничка строфа: "Где ли је сад човек који је знао / на страшном месту постојати". Одговор је дат у шестој строфи, стихом, попут овог из епике, нелиричним, преузетим стајаћим обртом: "Отишао је тамо где се вечито ћути".

Ако је песникињи било стало до овог обрта, онда би он лирски јаче деловао, и синтаксички припремљеније стајао на крају строфе. Или да је песма започета стихом: "Заћутао је". Овим само настављамо читалачки дијалог с песмом и песникињом, окрећући и преврћући песму бар са неколико страна, као што чини човек понесен лепотом предме-

та у руци. Не редигујемо песму, божесачувај, али смо и код највећих и најдражих песника, у које нам спада и наша песникиња, далеко од идолопоклоничког веровања у богомданост ма чију, па ни песничку. У овој, шестој строфи, Зоговић је песник са попршта, борац без страха, али ипак са нешто мане по природи својој "просто из потребе да се бори, / да измишљеног противника створи". Пример за садржајну страну риме: борити - створити, где се између ова два појма може уписати знак једнакости. Одговара то целовитом формату песника Зоговића: његово песничко стваралаштво било је борба за једну визију, за остварење те визије, а онда макар и за одбрану песничке и хуманистичке чистоте те визије. Чак и у односу на вечито благу Десанку, која из великог срца захвата речи разумевања и помиловања и за починиоце које је заиста тешко помилovati, песник Зоговић би да противника, читај: неједномишљеника, потуче. Песник да противника потуче, сигурно да песникиња и не мисли на алитерацију, која се наметнула и делује као да ударци одјекују? Али овде ударци нису кивни и зато што су му песникињина тврђења - наивна. И још много тога што овом строфом није речено, али што је целом песмом наговештено смиреном речитошћу: да је Зоговић знао да буде велик пријатељ и, да додатно убацимо, да избегава с пријатељем теме о којима се мора противнички мислити.

· Елегија или биографија о песнику Зоговићу? Обоје у једном споју. Тешко је одвајати, а и чему, истинитост тематског казивања од дубинске лепоте осећања каква тече ритмом и сликом песме. Теме које спајају песникињу и песника: "о поезији, Пушкину и Москви" и теме, одмах у првој строфи, које их раздвајају, или само разликују: она га у Србе сврстава, а песник противречи и комунизам тумачи, а комунизму је стратешка потреба да Црногорац не буде више Србин, иновација у српској историји. Тако, тематски, у првој строфи. А потом, наредне три строфе: о блискости до местимичне истоветности из завичаја њеног и његовог, о радовању "када који предмет, / обичај, појава, / у оба краја имају исто име." И опет изразита склоност песника Зоговића: да трага за што изворнијим речима. И даље сећање на радовање оба песника којим је озарена трећа строфа: када се у разговору сложе дословце као да су имали заједничко детињство. И сагласје, а игра готово агонска у казивању стихова вољених песника. Вероватно, или претежно опет руских. Али на слој казивања налегне слој елегичног повлачења. Нема ничег више од тих разговора старих, деценијама песничког друговања понављаних, осим она сама што са собом разговара, са песником Зоговићем иза песникињина чела. Косовка девојка, Јефимија, сестра Батрићева, могу то бити приватне читаочеве асоцијације којима доводи у Десанкину духовну близину ликове из поетске традиције, али овде бисмо најрадије посегли за стихом: Дивна ли Те уста опојаше!

Је ли случајан број строфа - седам? И зашто је седма строфа онако изувјана инверзијама? Иреални разговори, иреална конструкција: као да смрти није било.

Ни у песми, у њој као уметности речи поготову, нису исте ствари увек исте. Неки спојеви речи, сами по себи проза, постају у склопу строфе лирични. Тако и сам завршни стих "Као да смрти није било" добија у овом контексту садржај који одражава основно елегично расположење песме, са рационалним филозофским растанком песникиње и од божанског неба и од адског подземља, и окретање свом свету, свету за - својим челом. Тај првобитно обични обрт, уграђен у сам врх, у завршетак елегије, везан је, као да је везен, за целину песме, посебно за своју строфу: уклопљеношћу у ритам песме, у сликове строфе, са инверзијама као некопираним, него измишљаним шарама какве ретке везиље. С једном благом цртом пркосне резигнације: живот има да тече као да много чега и није било, човек има свој свет и за својим - челом. Може се упоређивати са завршетком Гетеове песме о Прометеју.¹

У разноврсности варијација стиха, и казивања, варирају и риме по садржајној снази римованих речи. Изузетно је напрегнут, и тиме и садржајно наглашен, слик двеју речи које носе добар део садржаја прве строфе, и не само ње: организам - комунизам. Русија и комунизам су тема прве строфе. Трагање за готово непознатим речима и њиховим коренима доноси друга строфа. У трећој су разговори о збивањима у свету. У четвртој: надигравање у казивању стихова "вољених песника". У петој је песник као челик-човек: на попршћу, врхунски напор његов у песничком стваралаштву и политичком отпору. Шеста је о борцу по нагону. Седма: смирај у мирењу с оним што се збило, нема више ни песника Зоговића ни разговорâ с њим.

Примио је организам песме и неке речи које тешко да се топе на топлини лирских осећања. Већ две, организам и комунизам, у првој строфи, где је ова друга реч повукла ону прву, да се римују. Затим реч "синоними", "убеђења". Али организам песме их је прихватио. Посреди је и лепота истинитости и, ма колико изгледало наивно, душевност ствараоца песме. А и како би се могао речима саздати лик песника Зоговића да се у сам почетак његовог песничког, интелектуалног, моралног бића не стави на највидљивије место његова понесеност за комунизам! И нека још задуго, или макар и за вечита времена, остане утопија - а утопија је, као и мит, поетскија од најлепше стварности -

¹ А уз реч "чело" да ипак забележимо да први, досад познати преводилац стихова из Гетеовог "Фауста" на српскохрватски, Антун Михановић, хрватски илир и аустријски конзул у Београду, преводи 1837. немачку реч "Haupt" (глава) са "чело". У стиху: "Nach Haupt und Herzen dir" - "Прама челу, прама сарцу теби?" Био је то заправо предвуковски, славеносрпски језик.

комунизам остаје песнички обликована идеја у животу Радована Зоговића: и књижевном, и политичком, и оном што се зове приватност, свеједно колико је ко од нас у стању да схвати ту високу и на тим висинама опасну меру поистовећења са једном, једином, идејом о спасењу човечанства. Временски, сведоци смо у својој средини двају противстављених облика изванредне храбрости. Једне, која значи остати уз своје првобитно убеђење, заправо уз веровање у своју идеју и идеологију комунизма, по сваку цену, као што је то чинио Радован Зоговић. Или јој се, разочаран облицима њеног практичног појављивања, супротставити по сваку цену, као што је то учинио Милован Ђилас, Радованова велика другарска љубав из младости и, на крају, велика бољка врхунског дисидентства.

Одговору на питање по чему је ова песма "баш лепа" додали бисмо и складност надахнућа и душевности, осећајности и осетљивости, уз отмену смиреност обликовања свога доживљаја и песниковог лика.

Шта је у песми доминантно по песникињиној вољи? По вољи, а не само по спонтаном осећању, јер из ове песме избија и воља једне личности, коју смо ми патријархалци навикли да називамо мушком вољом. Постојана је воља и иначе постојане песникиње да се својим знањем о српству успротиви песниковом учењу о комунизму као корекцији њеног и познавања и осећања националне истоветности Његошеве Црне Горе и своје Србије. Ова песничка забелешка о пријатељском спорењу песника Зоговића и песникиње Десанке Максимовић има снагу завета, готово старозаветног, и изврсно је наговештено - једноставно јасно и културноисторијски упамтљиво - једно поглавље из духовне биографије ова два песника, толико различита по такту и темпераменту, а толико блиска по нечем још суштинскијем од тога: по етичком формату. Људи су ово са привлачним разликама у поступку, са додирним линијама у знању и осећању онога што чини човека моралном индивидуалношћу. И Десанка је - треба ли на то подсећати? - умела да буде непријатно тврда. Какве је тешке речи заслужног прекора упутила онима који су, издајући "Огледало српско" и "Горски вијенац", брисали из "Огледала" реч "српски", а из "Горског вијенца" "Посвету праху оца Србије".² А посетилац који је донео Десанки вест о Радовановој смрти, забележио је и њене речи дивљења и Вериној, колико и Радовановој храбрости. И како је Вера одбила да разговара о "срамном" захтеву да напусти Радована.³ "Морава нас вода одранила, / Нек Морава вода и сарани", рекао би епским стихом о овој Хрватици српски састављач песме о војводи Пријезди и његовој Јелици. "Срамним ствари-

² Велизар Бошковић, *Песникиња изблиза. Тихи немири Десанке Максимовић*, Београд: Стручна књига, 1992, стр. 216.

³ Исто, стр. 51.

ма" су се, а било их је то са разних страна, одважно супротстављале, и ослањајући се на Радована и подупирући га, Десанка Максимовић у поезији и Вера Зоговић у породици. Има и одважност своју естетику.

Но, најпуну садржајем и најдотераније обликом су свакако прве две строфе.

Нема више песника Зоговића,
да наставимо разговоре старе
о поезији, Пушкину и Москви,
да спајамо поднебља и атаре
као везивним ткивом организам,
да га у Србе сврстам,
да ми противречи,
тма доказа проспе,
да ми тумачи комунизам.

Нема Зоговића да ме приупита
како се у мом крају зваше
понека птица, дрво или трава,
да им набрајамо синониме,
да се обрадујемо када који предмет,
обичај, појава,
у оба краја имају исто име.

Од две врсте риме, чини нам се за прву, ону са крајева римованих стихова, да је пажљиво подешавана. За ону другу врсту риме, за алитерације, рекли бисмо да су неподешаване, али су подесне. Јесу ли речи, основне по садржају: песник, поезија, Пушкин, повукле за собом целу низку и осталих које алитерирају сугласником *й*: поднебља, противречи, проспе, приупитати, понека птица, предмет, појава, песник принудни усамљеник, правимо празнике, проналазимо, постојати, претворити, противник, претварати, потуче, просто из потребе? Да ли је нешто слично и са алитерацијом сугласником *с*, почев од склопова речи: "да наставимо разговоре старе", "да га у Србе сврстам", наглашених осамостаљењем у посебне стихове, па даље током речи које упадљиво алитерирају на сугласник *с*?

Да ли и број, смишљено или спонтано, добија упамтљиво значење у овом песмотвору? Седам су строфа, од по седам до девет стихова, са разређеном римом, која такође варира, и ритмом који, и да није риме, не дозвољава да песму прочитамо као да није везана, и везана, стихом. Па ако бисмо даље да "бројимо": у првој строфи, на оно једноставно исказано осећање нестанка првим стихом строфе, и песме, насложено је пет песничких реченица започетих везивним "да": "да наставимо

разговоре старе", "да спајамо поднебља и атаре", "да га у Србе сврстам", "да ми противречи", "да ми тумачи комунизам". Јесте, код седмице и деветке мислимо и на светост тих бројева, али петица то није. Но није ли ово симбол петокраке у строфи која се завршава завршетком Зоговићевих највећих веровања и надања - речју "комунизам"? Је ли овај број случајан? И да је Десанки била блиска мистика бројева, мало је вероватно да би се послужила тим поступком у оваквој песми о песнику Зоговићу? За разлику рецимо од Исидоре Секулић и Анице Савић Ребац, које су се веома учено залетале и у источњачке филозофије. Но пентаграм, петокрака звезда је, да се ипак подсетимо, магични заштитни знак од злих духова. "Das Pentagramma macht dir Pein?" пита Фауст (стих 1396) и старинској алитерацији Мефиста кад види да се ђаво мучи да заобиђе петокраку да би ушао у Фаустову собу. "Зар пентаграм твој корак спута?" гласи то питање у Живојиновићевом препеву, не само са уоченом, него и са сачуваном алитерацијом. Није ли ово умна Десанка, петокраким гранањем строфе, поставила на сам праг песме знак заштитни од зла, па тиме и саму петокраку као постхумни уступак, као симбол свога уважавања његове постојаности, ако га већ није могла привести у Србе? Али, доста је тога у овој наоко лако сročеној песми за чим би аналитичан читалац ишао од њеног почетка до њеног краја са све већом радозналошћу, па ето, примерице, и са овим везивним, тако сићушним "да" све до записа: "да измишљеног противника створи".

Нема ничег у овом песмотвору о смрти блиског пријатеља што би ишло према реторици, патетици, нарицању. Достојанствена смиреност, коју намеће јасна свест о неминовности. Са врхунцем дирљивости у стиху: "Да је да се откуд бар накратко јави". Може ли се чежња, и жеља, песничка, сестринска, пријатељска, рећи једноставније и уједно дирљивије!

А зар нису, бар колико о Пушкину, водили разговоре и о песнику "Горског вијенца" и "Луче"? Али: запутити се за овим питањима значило би одвојити се од саме песме. Или питање: Шта би рекао Радован на Десанкину песму? А шта тек Десанка на овакво читање њене песме? Има много поезије, само незаписане, и у животима најобичнијих људи, као хлеба у браздама сиромашким. А какво се тек богатство поезије назире из ове песничке исповести о великом, лирском пријатељству у близости испитиваној дијалозима у неслагању!

Питање је колико помаже а колико одмаже при читању овакве песме читаочево лично познавање и једног и другог песника. И, с друге стране, колики ће део песме остати недоживљен читаоцу који их није познавао.

И на крају, а подједнако би сметало композицији овог текста и да је било на почетку: мало историје, архивске, уз Десанкину песму.

Десанкиних писама и карата Радовану и Вери Зоговић, већином разгледница, има око шездесет. И њих ми је, са својственом предусретљивошћу, дала да прочитам Вера Зоговић. Превладавају породичне теме. Ређе о писцима, у писмима из Русије, одн. Совјетског Савеза, и једно са Бледа: о Крлежи, Видмару и Андрићу. Десанка је брижан пријатељ, ослонац у невољи, охрабрење да се издржи, понекад и с покојим трачком враголасте духовитости. У сваком ретку препознатљива личност. Разгледнице из Србије, Далмације, Словеније, Русије, писане некад ћирилицом, некад латиницом. Радовану пише 27. маја 1956. где му је Мирка "у гостима данас". Без коверте са адресом, не види се где је то Радован тада. Исте године, такође из Београда Радовану: "Ваљда ћеш написати и коју песму тамо у самоћи. Немој ми рећи да нема смисла ишта [?] бележити кад остаје у фијоци! Из дана у дан ипак има све више људи којим ћеш учинити радост тиме - а можда ће ускоро моћи и да се штампа". У писму Вери и Радовану 6. августа 1963. из Љубљане: "Како преболовасте Скопље? Радован је за њега више везан него ми". Реч је о земљотресу, који је до темеља разорио и зграду Филозофског факултета на ком је Радован студирао. Из Мошћеничке Драге, тихог местанца на истарској обали, у које је годинама одлазила на летовање, 23. јула 1960. о својој гошћи Францускињи, враголасто живо: "Ако киша престане, ићи ћемо у парк и тада ће мадам Перло распитивати како се која биљка зове, дајући ми сама француска и латинска имена. Ретко ме је ко постидео и претекао овим познавањем биља, па, да се не осрамотим, понекад смислим сама понеком дрвету и шибљу назив - срећа што она то не записује и не може после проверавати. Једва сам прекјуче препознала обичну србијанску мирођију, жуто цветалу, усред огранка Учке Горе". - На разгледници из Врњачке Бање, од 7. маја 1969, детаљ из манастира Жиче: "Јуче смо Сергије и ја били у Жичи, и ја сам имала прилике да се наузбуђујем, онако шовинистички. Диван манастир." Једно малецно задиркивање Радована. - Деценију и по касније, такође из Врњачке Бање, али који месец иза Радованове смрти, 26. априла 1986, на разгледници Вери: "Често мислим на вас све. Можда ћу за Радована написати песму. Ако буде добра показаћу вам". То је ова песма.

Prof. dr Miljan Mojašević

ZU DESANKA MAKSIMOVIĆ'S GEDICHT
DAS FORTGESETZTE GESPRÄCH

Zusammenfassung

Das Gedicht ist ein eigenartiger, vorwiegend lyrischer Nachruf der Dichterin auf den Dichter und Freund Radovan Zogović und zugleich auch eine fast schwesterlich liebevolle Auseinandersetzung mit manchen seiner grundlegenden Auffassungen über die Fragen, über welche die beiden dialogisiert haben. Nun wird das Gespräch in Gedanken gedenkend fortgesetzt. Verf. analysiert das Gedicht auf dessen raffinierte Einfalt der Aussage hin, unterstreicht strenge Architektonik, einschließlich der Zahlensymbolik der siebenstrophigen Elegie. Abschließend folgt ein kurzer Blick auf den Briefwechsel zwischen Desanka Maksimović, Radovan Zogović und dessen Gattin Vera Zogović als Beitrag zur Deutung der biographischen Komponente des Gedichts.